

Η Loggia Χανίων: Ιστορικά, αρχιτεκτονικά και εραλδικά σημεία των καιρών

Παναγιώτης Φουτάκης

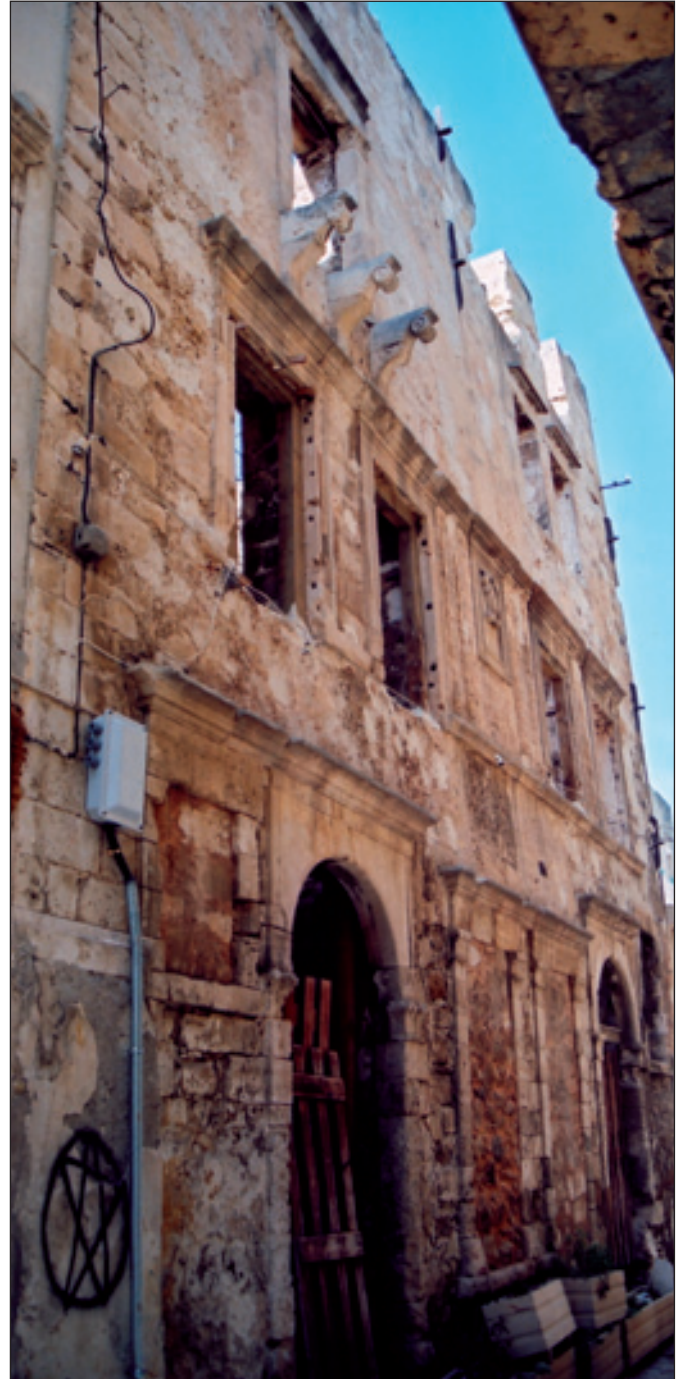
Δρ Φιλοσοφίας

Το μοναδικό ενετικό αρχοντικό του ιστορικού κέντρου της πόλης των Χανίων, το οποίο εξακολουθεί να διατηρεί και την αρχιτεκτονική ταυτότητά του και το οικοσήμο του και το λατινικό ρητό του, βρίσκεται στην οδό Ζαμπελίου 37-43. Στο άρθρο αυτό δεν θα καταπιαστούμε με τη λεπτομερή εξιστόρηση του πραγματικού οδοιπορικού,¹ το οποίο οδήγησε στην ταύτιση του οικοσήμου και στον εντοπισμό του ατόμου για το οποίο κτίστηκε αυτό το εξαιρετο δείγμα καλαισθησίας και ευαισθησίας. Μια παράθεση στοιχείων είναι ωστόσο σημαντική για τη γνωστοποίηση, σε ένα ευρύτερο κοινό, του ιστορικού, αρχιτεκτονικού και εραλδικού χαρακτήρα ενός μνημείου που στέκει ακόμη όρθιο απέναντι στην αδιαφορία των ανθρώπων: είτε πρόκειται για το Υπουργείο Πολιτισμού, το οποίο ως ιδιοκτήτης του κτίσματος θα το αναστηλώσει κάποτε –είτε πριν καταρρεύσει– είτε για τους ιδιώτες, οι οποίοι το νοικιάζουν και το χρησιμοποιούν ως ταβέρνα!

Η Κρήτη παρέμεινε επαρχία της Γαληνοτάτης Δημοκρατίας της Βενετίας στο διάστημα 1204-1669, με τους Γενοβέζους να έχουν αμφισβητήσει στρατιωτικά την ενετική κυριαρχία στο νησί το 1206-1217. Ειδικότερα σε ό,τι αφορά τα Χανιά, οι Ενετοί επικράτησαν από το 1252 μέχρι το 1645 που η πόλη έπεσε στα χέρια των Τούρκων. Παρ' όλη την αμυντική προσπάθεια του Francesco Morosini, η πτώση του Χάνδακα (Ηρακλείου) το 1669 έφερε τη Μεγαλόνησο στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η ονομασία Loggia για το εν λόγω ενετικό κτίριο (εικ. 1) είναι συμβατική, οφειλόμενη στην αρχιτεκτονική επιμέλεια της πρόσοψης και στα τόξα των δύο εισόδων. Κανένα αρχαιακό ντοκουμέντο, όμως, δεν αφήνει να εννοηθεί ότι αυτό το κτίσμα είχε σχέση με την ενετική Λέσχη των Χανίων.

Ερμηνεία του ρητού και εραλδική ταύτιση του οικοσήμου

Η εραλδική είναι ο τομέας που ασχολείται με τη δημιουργία και την ερμηνεία των οικοσήμων. Ένα πλήρες οικοσήμο αποτελείται από το θυρεό στο κέντρο, τη θυρεοθήκη γύρω από

1. Η πρόσοψη του αρχοντικού στο ιστορικό κέντρο των Χανίων, επί της οδού Ζαμπελίου 37-43.

το θυρεό, το ρητό κάτω από τη θυρεοθήκη, τα υποστηρίγματα εκατέρωθεν της θυρεοθήκης, το κράνος επάνω από τη θυρεοθήκη, το στέμμα επάνω από το κράνος, το έμβλημα επάνω από το στέμμα, το σύνθημα επάνω από το έμβλημα, τα καταυχένια από την κορυφή του κράνους προς τα πλάγια και τη χλαμύδα που καλύπτει το πίσω μέρος του συνόλου του οικοσήμου. Το εν προκειμένω οικοσήμο (εικ. 2) έχει θυρεό, θυρεοθήκη, έμβλημα και ρητό, και στην προσπάθεια για την ταύτισή του είχα υπόψη μου τρεις παραμέτρους. Πρώ-

τον, ότι ο Giuseppe Gerola, στην πολύχρονη μελέτη του για τα ενετικά μνημεία της Κρήτης, αναφέρεται σε αυτό άλλοτε δίχως όνομα, άλλοτε χαρακτηρίζοντάς το ως *stemma ignoto*, άγνωστο οικοσήμο,² παρόλο που μελέτησε, αναγνώρισε και σχολίασε την ταυτότητα άλλων οικοσήμων στα ενετικά κτίρια της ίδιας γειτονιάς των Χανίων. Κάτι το οποίο σημαίνει ότι ο συγκεκριμένος εραλδικός συμβολισμός, μην ανήκοντας σε σειρά καταγεγραμμένων ενετικών οικοσήμων, παρουσιάζει δυσκολίες των οποίων η φύση δεν μπορεί να προσδιορισθεί εκ των προτέρων ώστε να προσανατολίσει την έρευνα. Δεύτερον, το ότι αν και τα γράμματα N, C στη θυρεοθήκη δείχνουν να αποτελούν τα αρχικά ονοματεπώνυμου σχετικού με το οικοσήμο θεώρησα ότι δεν αποκλείεται να έχουν άλλο πιθανό συμβολισμό (*Nobilis Corpus*, *Nobiltà Cydoniensis*, *Nobile Cretese* κ.λπ.) για να μην περιορίσω τη μελέτη σε οικογένειες με επίθετο από C, με κίνδυνο τον αποπροσανατολισμό της έρευνας. Και τρίτον, σκέ-

φθηκα το ενδεχόμενο ότι ίσως το οικοσήμο και το αρχοντικό να μην ανήκαν σε οικογένεια Ενετών αλλά Κρητών ευγενών, ίσως και μη ευγενών, απλά εύπορων Ιταλών ή Ελλήνων. Στην τελευταία περίπτωση το N, εάν δεν είναι αρχικό ονόματος, συμβολίζει κάτι διαφορετικό από *Nobile*. Η χρήση λατινικού ρητού δεν προϋποθέτει απαραίτητα ταυτότητα Ιταλού ή άλλου ξένου, αλλά μορφωμένου, ανεξάρτητα από την εθνικότητά του, ο οποίος έκτισε αρχοντικό και πρόβαλε την κοινωνική του ταυτότητα σε πόλη στην οποία επικρατούσε τότε, στα υψηλά κοινωνικά στρώματα, ενετικός τρόπος ζωής και λατινική κουλτούρα.

Καμιά από τις εραλδικές πηγές που συμβουλευθήκα σε διαφορετικά αρχεία δεν καταγράφει το υπό εξέταση οικοσή-

μο.³ Επίσης και οι συζητήσεις, τις οποίες είχα με ειδικούς, δεν έδωσαν λύση στο πρόβλημα.⁴ Οι διαφορές απόδοσης του ίδιου θυρεού από διαφορετικές πηγές, η υποχρέωση του πρωτότοκου γιου να χρησιμοποιεί τον ίδιο ακριβώς θυρεό του πατέρα του, ενώ τα υπόλοιπα αδέρφια πρέπει να τον παραλλάσσουν με κάποιον τρόπο ο καθένας διαφορετικά, και με δεδομένη την παρουσία των Cornaro στα Χανιά, με οδήγησαν στην υπόθεση ότι δεν αποκλείεται το οικοσήμο του αρχοντικού να είναι μια παραλλαγή από δευτερότοκο, τρίτο-

τοκο ή άλλο γόνο του κλάδου Cornaro, του οποίου ο πρωτότοκος θυρεός έχει κάποια ομοιότητα με αυτόν του αρχοντικού. Η απουσία περικεφαλαίας ή κράνους ανάμεσα στο θυρεό και στο έμβλημα που θα έπρεπε να συνοδεύει θυρεό τόσο σημαντικής οικογένειας ευγενών μπορεί να εξηγηθεί είτε ως ηθελημένη παράλειψη με άγνωστη σήμερα αιτία, είτε από την πιθανότητα ο απόγονος Cornaro να είχε χάσει τον τίτλο του λόγω πραγματοποίησης αθέμιτου γάμου με άτομο έξω από την τάξη του. Τέτοιες απώλειες τίτλων ευγενείας στην Κρήτη αναφέρονται στην απογραφή του Trivan του 1644. Απόγονοι των οικογενειών ευγενών Massolo, Barbi, Calbo και Cornaro έχασαν με αυτόν τον τρόπο τον τίτλο τους στα Χανιά.⁵

Όλες οι προηγούμενες σκέψεις μου, ξεκινώντας από σοβαρές ενδείξεις, συγκροτούν υπόθεση με λογικοφάνεια, αλλά όχι απόδειξη, κάτι που υπαγορεύει τη συνέχιση της έρευνας. Δεν θα πρέπει να ξεχνούν, και οι ερευνητές και οι

αναγνώστες τους, ότι μερικές φορές τα φαινόμενα απατούν. Και η άνεση την οποία προσφέρει μια καθ' όλα λογική υπόθεση είναι πειρασμός, ο οποίος συχνά αποτρέπει από περαιτέρω διασταύρωσή της.

Η κατά λέξη μετάφραση του ρητού *NULLI PARVUS EST CENSUS CUI MAGNUS EST ANIMUS* είναι «Ουδείς θεωρείται ασήμαντος του οποίου η ψυχή είναι μεγάλη». Σε ελεύθερη μετάφραση: «Κανείς δεν είναι μικρός, φτωχός όταν έχει μεγάλη, γενναιοδωρη ψυχή» (εικ. 2). Το γεγονός ότι το ρητό σκαλίστηκε στο χέρι, σε συνδυασμό με μια φαινομενική ασυμμετρία στα περιθώρια αριστερά και δεξιά του κειμένου σε τέσσερις σειρές, δεν αφήνουν να φανεί σε πρώτη ματιά κάτι το καθοριστικά σημαντικό: η αριστερή πλευρά του κει-

2. Το οικοσήμο και το ρητό του αρχοντικού.

3. Οικόσημα σπουδαστών στο Πανεπιστήμιο της Πάντοβα, στην αίθουσα τελετών του Palazzo del Bo.

μένου είναι απόλυτα στοιχημένη και στις τέσσερις σειρές, με τρόπο που να αφήνει μόνα τους σε ακροστιχίδα στο περιθώριο τα γράμματα N, C. Και όχι μόνο αυτό, αλλά όλα τα γράμματα του ρητού, αν και χαραγμένα στο χέρι, είναι επιμελώς καλλιγραφημένα στο ίδιο μέγεθος, με εξαίρεση τρία από αυτά: τα N, C, στο περιθώριο, σαφής αναφορά στα ίδια γράμματα της θυροθήκης, και το P της λέξης PARVUS, που είναι μεγαλύτερα. Το γράμμα M του MAGNUS δείχνει να παρεκκλίνει λίγο από το μέγεθος των υπολοίπων, δίχως όμως να φτάνει την ηθελημένα πανομοιότυπη μεγέθυνση των N, C, P.

Η εργασία του Mihail-Dimitri Sturdza με οδήγησε στην πληροφορία ότι οι θυρεοί 75 Κρητών που σπούδασαν στην Πάντοβα βρίσκονται σε τοίχους του πανεπιστημίου αυτής της πόλης.⁶ Πρέπει να προσθέσω ότι, επειδή η εγγραφή σε πανεπιστήμιο εκείνη την εποχή σήμαινε κατάθεση του ονοματεπώνυμου, του πατρώνυμου, του τόπου καταγωγής, του οικοσήμου και, ορισμένες φορές, και άλλων οικογενειακών ή προσωπικών στοιχείων, τα αρχεία του Πανεπιστημίου της Πάντοβα αποτελούν πολύ σημαντική πηγή πληροφοριών για παλαιές οικογένειες των οποίων τα παιδιά σπούδασαν εκεί.

Στην κεντρική αυλή του palazzo del Bo, το παλαιό Πανεπιστήμιο της Πάντοβα, που εξακολουθεί να λειτουργεί στον ίδιο χώρο, όπως και σε σκάλες, διαδρόμους και αίθουσες (εικ. 3) βρίσκονται ζωγραφισμένα στον τοίχο ή σκαλισμένα σε πέτρα οικόσημα σπουδαστών της Πάντοβα. Ο Luigi-Ignazio Grotto dell'Ero είχε την ευτυχή ιδέα να αποτυπώσει το 1841 αυτά τα οικόσημα σε χειρόγραφη μελέτη του, η

οποία έχει σήμερα πολύ μεγάλη αξία γιατί στο μεταξύ ορισμένα οικόσημα στους τοίχους του πανεπιστημίου έχουν καταστραφεί. Ένας από τους θυρεούς αυτού του χειρόγραφου (εικ. 4) μοιάζει με το θυρεό του οικοσήμου στο αρχοντικό Χανίων: ο θυρεός του Ultramarina Nicolaus Cladius Cydoniensis, 1612,⁷ δηλαδή ο προερχόμενος πέρα από την Αδριατική θάλασσα⁸ Νικόλαος Κλάδος από την Κυδωνία, 1612. Αυτός ο θυρεός, αρχικά ζωγραφισμένος σε τοίχο του Πανεπιστημίου της Πάντοβα, έχει πλέον καταστραφεί. Ο ίδιος συγγραφέας αναφέρει σε άλλο έργο του επίσης τον Νικόλαο Κλάδο εκ Χανίων ως σπουδαστή νομικών στο πανεπιστήμιο της Πάντοβα το 1612.⁹

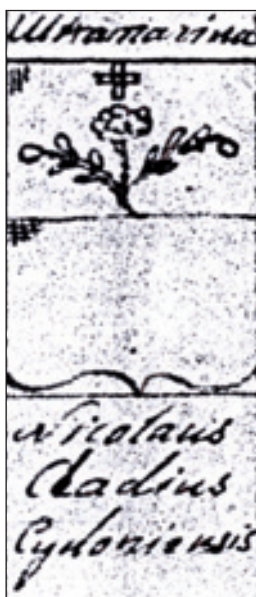
Για τουλάχιστον έξι λόγους, το οικόσημο της οδού Ζαμπελίου 37-43 στα Χανιά ανήκει στον συγκεκριμένο Νικόλαο Κλάδο του Πέτρου από τα Χανιά, που πήρε το δίπλωμά του στο τμήμα Νομικής του Πανεπιστημίου της Πάντοβα, στις 9.9.1613.¹⁰ Πρώτον, διότι υπάρχει ομοιότητά του (εικ. 2) με το θυρεό στο σκίτσο του Grotto dell'Ero (εικ. 4). Αυτό το στοιχείο όμως δεν είναι αρκετό γιατί συμβαίνει να έχουν σχεδόν απόλυτη ομοιότητα μεταξύ τους θυρεοί διαφορετικών οικογενειών,¹¹ και να είναι διαφορετικοί μεταξύ τους θυρεοί της ίδιας οικογένειας, ή και του ίδιου παρακλαδιού, όπως η περίπτωση Cornaro, και μάλιστα ακόμη και του ίδιου ατόμου. Ωστόσο εδώ υπάρχει μια χαρακτηριστική ομοιότητα, μικρός σταυρός επάνω από το φυτό, αν και στη μία περίπτωση το φυτό καλύπτει όλο το θυρεό (εικ. 2), ενώ στην άλλη το επάνω μισό μέρος του θυρεού (εικ. 4). Επιπλέον, η σχετική βιασύνη που διακρίνει το σκίτσο του Grotto dell'Ero είναι τέτοια που

δεν αποκλείεται ο θυρεός, τον οποίο έχει σχεδιάσει στο χειρόγραφο του και σήμερα έχει καταστραφεί στον τοίχο του Πανεπιστημίου της Πάντοβα, να έμοιαζε στο φυτό πολύ περισσότερο με το οικόσημο του αρχοντικού Χανίων απ' ό,τι το βιαστικό σκίτσο αφήνει να εννοηθεί. Δεύτερον, γιατί τα αρχικά N, C αριστερά και δεξιά του θυρεού στο αρχοντικό ταιριάζουν με τα αρχικά του ονοματεπώνυμου του Νικόλαου Κλάδου. Τρίτον, διότι ο θυρεός, που είναι ομιλών,¹² δίνει με την κεντρική του παράσταση, κλάδος με άνθη, το επίθετο της οικογένειας. Τέταρτον, γιατί το γράμμα P της λέξης Parvus στο ρητό, το μόνο με πανομοιότυπη μεγέθυνση με τα N, C, ταιριάζει με το αρχικό του πατρώνυμου του Νικόλαου Κλάδου, Πέτρος. Εάν το M της Magnus, το οποίο ξεφεύγει λίγο από το συμμετρικό μέγεθος των άλλων γραμμάτων, δεν οφείλεται σε χαρακτηριστική αδεξιότητα αλλά σε πρόθεση, τότε ίσως να αποτελεί το σήμερα άγνωστο αρχικό του ονόματος της μητέρας του Νικόλαου Κλάδου. Πέμπτον, διότι η καταγωγή του εν λόγω Νικόλαου Κλάδου είναι από τα Χανιά, ενώ για άλλους Κλάδους αναφέρεται ως καταγωγή αόριστα η Κρήτη.¹³ Και έκτον, γιατί υπάρχει χρονολογική προσέγγιση

της παρουσίας του Νικόλαου Κλάδου στην Πάντοβα, 1612 και 1613, με την αρχιτεκτονική του αρχοντικού, πρώτες δεκαετίες του 17ου αιώνα. Ο Νικόλαος Κλάδος του Αντωνίου από την Κρήτη, σπουδαστής στην Πάντοβα το 1680-1681,¹⁴ ακόμη και από τα Χανιά να ήταν, ακόμη και το P του ρητού να μη σχετίζεται με πατρώνυμο, θα είχε κτίσει σπίτι μετά το 1681. Ένας άλλος Νικόλαος Κλάδος, συμβολαιογράφος στα Χανιά το 1597 με 1604,¹⁵ ταιριάζει χρονικά με την εποχή ανέγερσης του αρχοντικού, αλλά θα ήταν αδύνατον να έχει θυρεό με σταυρό και φυτό ακριβώς ίδια με το θυρεό του Νικόλαου Κλάδου του Πέτρου, πτυχιούχου νομικής της Πάντοβα το 1613. Ίδιους θυρεούς έτυχε να έχουν διαφορετικές οικογένειες, όχι όμως οικογένειες με το ίδιο επίθετο, της ίδιας εποχής και της ίδιας πόλης, γνωρίζοντας η μία το θυρεό της άλλης.

Ο τρόπος αλληλοσυμπλήρωσης των έξι παραπάνω ενδείξεων είναι τέτοιος που αποκλείει τη συγκυρία συμπτώσεων. Μία ή δύο από τις παραπάνω ενδείξεις θα μπορούσαν να είναι συμπτώσεις, όχι όμως και οι έξι! Κατά συνέπεια, το οικόσημο του αρχοντικού Χανίων της οδού Ζαμπελίου 37-43

ανήκει στον Νικόλαο Κλάδο του Πέτρου. Σύμφωνα με την εραλδική ορολογία, ο θυρεός περιγράφεται ως εξής (εικ. 5): «Σε πεδίο ερυθρό κλάδος με υποκλάδους και φύλλα πράσινα, με 6 άνθη στα φυσικά τους χρώματα στην άκρη των υποκλάδων σε θέση 2.2.2., στηριζόμενος στη μεσαία και υψηλότερη από τις τρεις στρογγυλεμένες κορυφές, μαύρες στη βάση, που περικλείουν τη γραμμική παράσταση **b** σε χρυσό, και στην κορυφή του κλάδου ισοσκελής σταυρός χρυσός, κλειστός από κάτω με δύο φύλλα πράσινα». Ο θυρεός είναι ομιλών, εφόσον το κεντρικό του σύμβολο δίνει το όνομα της οικογένειας. Το ημιρομβοειδές σχήμα του θυρεού είναι μεσαιωνικό του 13ου και 14ου αιώνα, πιθανή αναφορά στο Βυζάντιο, αν και τέτοιο σχήμα χρησιμοποιείται μερικές φορές και την εποχή του Νικόλαου Κλάδου για αισθητικούς λόγους. Το έμβλημα του οικοσέμου είναι επταπέταλος ρόδακας, όπως δείχνει και το αντίστοιχο λουλούδι στο θυρεό του ίδιου Νικόλαου Κλάδου στην Πάντοβα (εικ. 4). Η θυρεοθήκη φέρει τα αρχικά του,

4. Ο θυρεός του Ultramarina Nicolaus Cladius Cydoniensis (ο πέραν της Αδριατικής Νικόλαος Κλάδος από τα Χανιά) του 1612, όπως σχεδιάστηκε από τον Grotto dell'Ero το 1841, ο οποίος τον αντέγραψε από τον τοίχο του Πανεπιστημίου της Πάντοβα, όπου βρισκόταν τότε. Σήμερα, αυτός ο θυρεός έχει πλέον καταστραφεί. Τα σημάδια του συγγραφέα στις επάνω αριστερές γωνίες του θυρεού αποδίδουν χρωματισμούς. Στην εραλδική, οι παράλληλες κάθετες γραμμώσεις συμβολίζουν το κόκκινο και οι παράλληλες οριζόντιες και κάθετες γραμμώσεις το μαύρο χρώμα. Έτσι, το κάτω μισό τμήμα του θυρεού είναι μαύρο και το φόντο του άνω μισού κόκκινο.

5. Αποκατάσταση και απόδοση των μετάλλων και χρωμάτων στο θυρεό του οικοσέμου του αρχοντικού.

τα ίδια τονισμένα με ακροστιχίδα και στο ρητό, έχει τα μανιεριστικά χαρακτηριστικά στα ρολά της και στα σκαλίσματα που διέκριναν την ιταλική διακόσμηση στα τέλη του 16ου και τις αρχές του 17ου αιώνα, και στολίζεται επιπλέον με τέσσερις σκαλιστούς ρόδακες. Οι ρόδακες της μίας πλευράς είναι εξαπέταλοι, ενώ της άλλης επταπέταλοι. Οι αριθμοί 6 και 7 εμφανίζονται επίσης στο θυρεό που παρουσιάζει έξι λουλούδια, και στο έμβλημα που είναι επταπέταλος ρόδακας. Τα μέταλλα και τα χρώματα του θυρεού συμβολίζουν στην εραλδική: το χρυσό μεγαλοπρέπεια, δικαιοσύνη και μεγαλοψυχία. Το ερυθρό θάρρος, γενναιότητα και αυτοθυσία. Το πράσινο ελπίδα, ευγένεια και ευπροσηγορία. Το μαύρο εσωστρέφεια, ταπεινότητα και πένθος. Τα χρώματα στο φυσικό τους ελευθερία επιλογής, πλούτο και αφθονία. Η τριπλή κορυφή ως βάση συμβολίζει την υπερηφάνεια για την καταγωγή ή το προνόμιο.

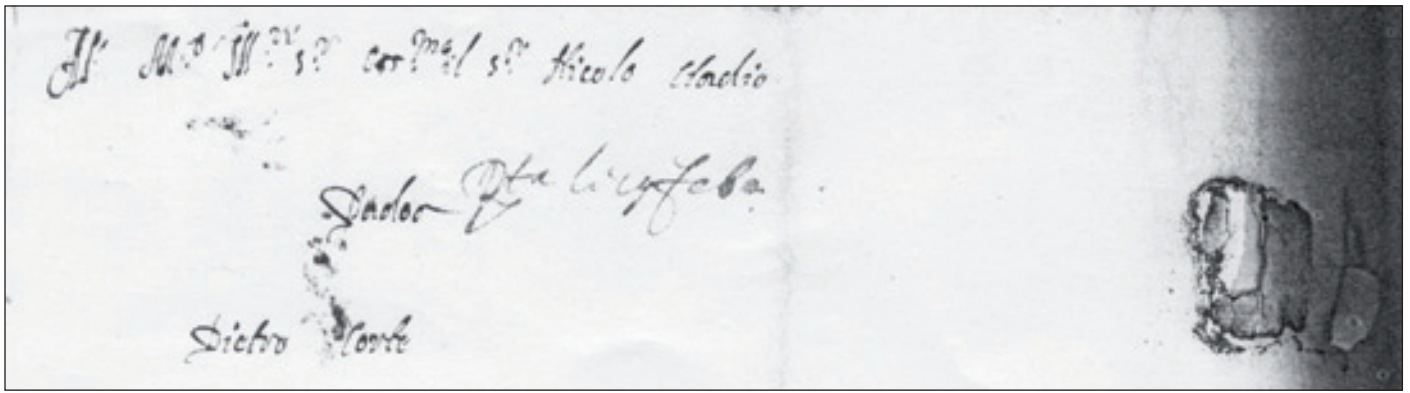
Η αποκατάσταση των χρωμάτων που έκανα (εικ. 5) δικαιολογείται ως εξής: το πεδίο ερυθρό, όπως στο θυρεό του ίδιου Νικολάου Κλάδου στην Πάντοβα (εικ. 4). Ο σταυρός χρυσός, όπως συνηθίζεται όταν δεν πρόκειται για σταυρό ταγμάτων ή τάξεων. Το σχήμα του σταυρού είναι ισοσκελές (ελληνικός) και όχι στενόμακρο (λατινικός). Η αναφορά στο Βυζάντιο είναι σαφής, εάν συνυπολογισθεί και το ότι από την κάτω πλευρά ο σταυρός κλείνει με δύο φύλλα, μοτίβο που συναντάται συχνά στη βυζαντινή εικονογραφία. Ο Νικόλαος Κλάδος προέκρινε τέτοιο βυζαντινό στοιχείο όταν άλλοι Έλληνες σπουδαστές στην Πάντοβα διάλεγαν συχνότατα για το θυρεό τους τον βυζαντινό δικέφαλο αετό. Το φυτό πράσινο, όπως κατά κανόνα σε εραλδικές αποδόσεις τέτοιων φυτών, και επιπλέον στο οικόσημο του Ιωάννη Κλάδου στην Πάντοβα. Η τριπλή κορυφή στη βάση του φυτού μαύρη, όπως στο προηγούμενο οικόσημο του Ιωάννη Κλάδου και στο κάτω μισό του θυρεού του Νικολάου Κλάδου στην Πάντοβα (εικ. 4). Τα λουλούδια στα φυσικά τους χρώματα, όπως σε αρκετές παρόμοιες περιπτώσεις. Άλλοι πιθανοί χρωματισμοί για τέτοια λουλούδια είναι το κόκκινο (εδώ αποκλείεται γιατί το πεδίο είναι ήδη κόκκινο) και σπανιότερα τα μέταλλα αργυρό ή χρυσό. Ο Νικόλαος Κλάδος πρέπει να διάλεξε διαφορετικά χρώματα στο φυσικό τους για τα άνθη, διότι υπάρχει ανομοιότητα μεταξύ των ειδών. Η ποικιλία των λουλουδιών, κάτι σπάνιο εφόσον συνήθως επιλέγεται και επαναλαμβάνεται το ίδιο λουλούδι σε θυρεό, συνηγορεί για ποικιλία χρωμάτων στο φυσικό τους.

Η γραμμική παράσταση αποδίδεται χρυσή, γιατί είναι το ιδιόγραμμα του Νικολάου Κλάδου. Ύστερα από εκτενή έρευνα που έκανα για αυτό το περίεργο σχήμα, εξάντησα τη λατινική και βυζαντινή κωδικογραφία, το αστρολογικό σύμβολο, το συντεχνιακό ή μυστικιστικό σήμα, τον θαλασσινό συμβολισμό και την αρχιτεκτονική ή γλυπτική μονογραφή, και κατέληξα στο συμπέρασμα ότι ο Νικόλαος Κλάδος εμπνεύστηκε το ιδιόγραμμά του από δύο μεσαιωνικές συντο-

μογραφίες: το LD που είναι συντομογραφία του locus datus,¹⁶ κυριολεκτικά προσφερθείσα έκταση, και στη συγκεκριμένη περίπτωση οι εκτάσεις που παραχωρήθηκαν σε σημαντικές οικογένειες επί Ενετοκρατίας, και από το LB που είναι η συντομογραφία του liberi,¹⁷ απαλλασσόμενος υποχρέωσης, δηλαδή εύπορη οικογένεια απαλλαγμένη από τους Ενετούς να πληρώνει φορολογία, όπως ήταν η περίπτωση μεγαλοκτηματιών των Χανίων. Ο λόγος που ο Νικόλαος Κλάδος δεν αντιγράφει επακριβώς τις συντομογραφίες, αλλά τις παραλλάσσει είναι αφενός διότι δεν θέλει να προκαλέσει σύγχυση χαράσσοντας μέσα στο θυρεό του τα γράμματα L, D, B, τη στιγμή που στον ίδιο θυρεό είχε χαράξει τα αρχικά του N, C, και αφετέρου διότι του δίνεται η ευκαιρία να δημιουργήσει ένα προσωπικό ιδιόγραμμα, τάση των διανοουμένων της εποχής. Μέσα από αυτή την οπτική εξηγείται και η επιμελής χάραξη του ιδιογράμματος με χαμηλωμένη την καμπύλη, για να μη δώσει την εικόνα ενός D, του οποίου το άνω τμήμα της καμπύλης φτάνει μέχρι επάνω, με χαρακτηριστικά ορθή γωνία στη βάση, για να μη δώσει την εικόνα ενός b, και σαφώς οριζόντια θέση της γραμμής της βάσης, υπόλειμμα του L. Έτσι το ιδιόγραμμα συμβολίζει μια κοινωνική διάκριση, τον τιμητικό τρόπο απόδοσης εκτάσεων, ο οποίος για τις εύπορες αλλά μη αριστοκρατικές οικογένειες ήταν ένα είδος τίτλου επί Ενετοκρατίας, και ένα κοινωνικό προνόμιο, τη φοροαπαλλαγή, η οποία επίσης αποτελούσε ιδιαίτερη τιμή. Η θέση του ιδιογράμματος μέσα σε τρίκορφο βουνό, μέσα στη γη, προσδίδει ξεχωριστή βαρύτητα στην έννοια του locus datus.

Ένα από τα πολλά δείγματα του πνευματικού οργανισμού που επικρατούσε στο Πανεπιστήμιο της Πάντοβα την εποχή που σπούδαζε ο Νικόλαος Κλάδος είναι και το ότι ο Γαλιλαίος δίδασκε μαθηματικά στο τμήμα των artisti (ιατρική-φιλοσοφία) του palazzo del Bo από τις 7.12.1592 μέχρι το καλοκαίρι του 1610. Με νυκτερινές παρατηρήσεις από το σπίτι του στην Πάντοβα, ο Γαλιλαίος, τελειοποιώντας αυτοσχέδιο τηλεσκόπιο, έδειξε πειραματικά το 1609-1610 ότι η μαθηματική υπόθεση του Κοπέρνικου για κίνηση της γης γύρω από τον ήλιο είναι πραγματικότητα. Έτσι λύθηκε οριστικά η διαμάχη για το αν η γη είναι το κέντρο του σύμπαντος ή όχι. Οι επιστημονικές, φιλοσοφικές, ηθικές, θρησκευτικές και πολιτικές επιπτώσεις αυτού του γεγονότος είναι από τις καθοριστικότερες στην ιστορία της ανθρωπότητας. Ο Νικόλαος Κλάδος, πτυχιούχος νομικής του Palazzo del Bo, στις 9.9.1613, πρέπει να φοιτούσε ήδη το 1610, κάτι που τα κενά στα αρχεία του πανεπιστημίου δεν επιτρέπουν σήμερα να βεβαιωθεί. Εάν είχε εγγραφεί στο τμήμα των artisti και όχι των legisti, τότε θα είχε καθηγητή Μαθηματικών τον Γαλιλαίο!

Ο χώρος που ως σπουδαστής κατοικούσε στην Πάντοβα αναγράφεται σε μια επιστολή που του εστάλη από τη γραμματεία του πανεπιστημίου στις 18.2.1612, με την πρόταση να αναλάβει χρέη αναπληρωτή πρύτανη στο διάστημα απουσίας

6. Εξωτερική επιφάνεια επιστολής της 18.2.1612 με το υπόλειμμα του βουλοκεριού δεξιά. Με το χέρι του γραφέα της Γραμματείας του Πανεπιστημίου της Πάντοβα είναι γραμμένο το «All [...] S[igno]r[e] Nicolò Cladio / Padov / Dietro Corte». Με το χέρι του αποδέκτη Νικολάου Κλάδου είναι γραμμένο το «R^{ia} li 19 febr» (ricevuta li 19 febbraio, ελήφθη στις 19 Φεβρουαρίου). Αποτελεί τη μοναδική, μέχρι στιγμής, σωζόμενη μαρτυρία από το χέρι του ατόμου για το οποίο κτίστηκε το αρχοντικό.

του κανονικού πρύτανη, του σπουδαστή του Francesco Tieneo.¹⁸ Πρόκειται για την οδό Dietro Corte, όχι μακριά από το πανεπιστήμιο, η οποία υπάρχει ακόμη και ονομάζεται σήμερα via Accademia.¹⁹ Η γειτονιά, στην οποία περιπλανήθηκα, διατηρεί τα σημαντικότερα μνημεία της και οικίες της εποχής, οι οποίες δείχνουν την αναγεννησιακή αρχιτεκτονική φινέτσα, με την οποία ο Νικόλαος Κλάδος ήταν σε άμεση επαφή. Τα ίδια χαρακτηριστικά εμφανίζονται και στον τρόπο αλληλοσυμπλήρωσης των αρχιτεκτονικών στοιχείων της πρόσοψης του αρχοντικού της οδού Ζαμπελιού, το οποίο έκτισε επιστρέφοντας στα Χανιά. Αυτή η επιστολή της γραμματείας φέρει στην εξωτερική της πλευρά (εικ. 6) το βουλοκέρι σφραγίσματος και τις λέξεις All [...] S[igno]r[e] Nicolò Cladio / Padov / Dietro Corte (Στον κύριο Νικόλαο Κλάδο, Πάντοβα, Dietro Corte). Με άλλο μελάνι και γραφικό χαρακτήρα, εντυπωσιακά καλλιγραφικό, υπάρχει το εξής: R^{ia} li 19 febr (ricevuta li 19 febbraio), δηλαδή ελήφθη στις 19 Φεβρουαρίου. Πρόκειται για προσθήκη είτε της Γραμματείας του πανεπιστημίου όπου το κατέθεσε ο Νικόλαος Κλάδος, αφού το παρέλαβε, είτε του ίδιου του Κλάδου, όταν του το έδωσε ο ταχυδρόμος. Είναι η δεύτερη περίπτωση διότι η Γραμματεία δέχθηκε πίσω την επιστολή και αποδέχθηκε το περιεχόμενό της στις 22 Φεβρουαρίου. Επιμένω σε αυτήν την κατά τα άλλα αθώα λεπτομέρεια, γιατί αποτελεί την κατά τα φαινόμενα μοναδική περίπτωση κειμένου γραμμένου από το χέρι του ατόμου για το οποίο κτίστηκε το εν λόγω αρχοντικό. Πιθανόν να βρεθεί κάπου αναπαράσταση οικοσμήμου του, πολύ δύσκολα όμως κείμενο από το χέρι του.

Χρονολόγηση και αναστήλωση πρόσοψης

Η γενικότερη τυπολογία της πρόσοψης του αρχοντικού υποδηλώνει αμιγή ιταλική αρχιτεκτονική του β' μισού του 16ου και του α' μισού του 17ου αιώνα. Ορισμένα επιπλέον στοιχεία μπορούν να συγκεκριμενοποιήσουν ακόμη περισσότερο αυτή τη χρονολόγηση. Στην ίδια γειτονιά, λίγα μέτρα από το αρχοντικό Νικολάου Κλάδου, υπάρχει η πύλη του αρχοντικού των Renier με το οικόσημό τους, το οποίο έχει σχήμα θυρεού ακριβώς ίδιο με του Κλάδου, θυρεοθήκη με παρόμοια μανιεριστικά ρολά και συνοδεύεται με τη σκαλιστή χρονολο-

γία 1608. Η απονομή του διπλώματος στον σπουδαστή νομικής του Πανεπιστημίου της Πάντοβα Νικόλαο Κλάδο έγινε το 1613. Μια σύγκριση του θυρεού που κατέθεσε ως σπουδαστής στο πανεπιστήμιο (εικ. 4) με το οικόσημο στην πρόσοψη του αρχοντικού (εικ. 2) δείχνει ότι το δεύτερο αποτελεί παραλλαγή και κυρίως εξέλιξη του πρώτου. Αυτή η σοβαρή ένδειξη τοποθετεί την ανέγερση του αρχοντικού μετά το 1613. Η παρουσία του δικηγόρου Νικολάου Κλάδου στα Χανιά, που κατά τα φαινόμενα είναι μάλλον το ίδιο πρόσωπο με το προηγούμενο, πιστοποιείται το 1615. Εάν η συμβολαιογραφική πράξη βάπτισης, που αναφέρει τον δικηγόρο Νικόλαο Κλάδο στις 15.4.1615 ως ανάδοχο του Andrea, γιου του Giorgio Vizzamano και της Julia Pollani,²⁰ ανέφερε επίσης το πατρώνυμο του ανάδοχου για να συγκριθεί με το πατρώνυμο Πέτρος, και εάν έφερε την υπογραφή και του ανάδοχου και όχι μόνο των μαρτύρων για να παραβληθεί με τον γραφικό χαρακτήρα του «R^{ia} li 19 febr» του Νικολάου Κλάδου στο γράμμα της Πάντοβα, τότε η υπόθεση για ταύτιση των δύο ατόμων θα ήταν βεβαιότητα. Η είσοδος ενός κτιρίου εσωτερικά του φρουρίου Φιρκά Χανίων έχει ενετικό λιοντάρι, σκαλιστή χρονολογία 1620 και διακόσμηση με πενταπέταλους ρόδακες ίδιας μορφής με τους εξαπέταλους και επταπέταλους ρόδακες στη θυρεοθήκη του οικόσημου του αρχοντικού. Ο Giuseppe Gerola, στις περιγραφές του για τα ενετικά αρχοντικά των Χανίων, ανέφερε σε ένα σπίτι, χαρακτηρίζοντάς το με τον αριθμό 14, οικόσημο το οποίο βρήκε πολύ όμοιο με το οικόσημο της Ζαμπελιού.²¹ Ακολουθώντας το σχεδιάγραμμα της πόλης των Χανίων του Gerola, το οποίο βασίστηκε σε σχέδιο του τουρκικού στρατού, κατάφερα να εντοπίσω αυτό το «σπίτι 14». Σήμερα είναι εντελώς κατεστραμμένο στην οδό Γερασίου 17-19, κοντά στη Σπλάντζια, με μόλις έναν ερειπωμένο τοίχο να στέκεται όρθιος. Δεν υπάρχουν πλέον ούτε το οικόσημο, ούτε η χρονολογία που το συνόδευαν τότε. Ο Gerola αντέγραψε μόνο τη χρονολογία, «ANNO D[OMI]NI MDCXXVI», δίχως να φωτογραφήσει ή να σχεδιάσει όπως είχε κάνει με το οικόσημο της Ζαμπελιού. Εάν είχε φωτογραφίσει ή σχεδιάσει και αυτό το οικόσημο, θα μπορούσε να κριθεί ο βαθμός ομοιότητας ή ταυτότητας μεταξύ των δύο οικοσμήμων της Ζαμπελιού και του «σπιτιού 14»,

η δε ημερομηνία 1626 του τελευταίου θα αποτελούσε καθοριστικό στοιχείο για τη χρονολόγηση του αρχοντικού Νικολάου Κλάδου στη Ζαμπελίου. Παραμένει ωστόσο μια βασική χρονολογική ένδειξη γιατί ο σωζόμενος τοίχος του «σπιτιού 14» έχει ένα φουρούσι ακριβώς ίδιο με τα τρία φουρούσια του αρχοντικού της Ζαμπελίου (κάτι που δεν συμβαίνει σε άλλα ενετικά κτίσματα της πόλης), λιθοδομή σε ίδιου μεγέθους λειασμένο πωρόλιθο, αλλά ακόμη καλύτερης αρμολόγησης, και παραστάδα με κορινθιακό κιονόκρανο πιο επιμελημένα από τις παραστάδες και τα κορινθιακά κιονόκρανα του αρχοντικού της Ζαμπελίου. Πρόκειται για στοιχεία τα οποία μαρτυρούν υπέρ της χρονολογικής προσέγγισης των δύο κτιρίων και τοποθετούν την ανέγερση του «σπιτιού 14» λίγο μετά το αρχοντικό της Ζαμπελίου. Οι πέντε προηγούμενες ενδείξεις συγκλίνουν λοιπόν για μια χρονολόγηση του αρχοντικού του Νικολάου Κλάδου στη δεκαετία 1615-1625.

Τα αρχιτεκτονικά στοιχεία της πρόσοψης του αρχοντικού που διατηρήθηκαν σε φουρούσια, τόξα, παραστάδες, κιονόκρανα, επιστύλια και γείσα είναι αρκετά για μια αναστήλωση και αποκατάσταση σύμφωνα με το πνεύμα του αρχιτέκτονα. Έχοντας ήδη αναπτύξει αναλυτικά,²² και με πλούσιο φωτογραφικό συγκριτικό υλικό άλλων κτισμάτων ενετικής αρχιτεκτονικής, το γιατί η αναστήλωση πρέπει να έχει αυτή τη μορφή (εικ. 7), περιορίζομαι εδώ σε δύο διαφορετικές διευκρινίσεις: την επιλογή των σκαλιστών σιδεριών και του φωτισμού. Τα μοτίβα της σφυρηλατημένης σιδεριάς των τόξων των δύο εισόδων είναι εμπνευσμένα από αλληγορίες του οικοσμήνου του Νικολάου Κλάδου και των αρχικών του. Οι υπόλοιπες σιδεριές των διπλών ανοιγμάτων του ισογείου, του δευτέρου και του τρίτου ορόφου είναι απλούστερες. Οι σιδεριές του ισογείου θα ήταν σκόπιμο να βρίσκονται εντός του πλαισίου με το κάτω μέρος να φαρδαίνει προς τα έξω, όπως το παράθυρο του Ca' Darío στη Βενετία, και των υπόλοιπων ορόφων

7. Προτεινόμενο σχέδιο αναστήλωσης της πρόσοψης του αρχοντικού. Με μαύρο τα υφιστάμενα στοιχεία, με γαλάζιο τα προς συμπλήρωση και αποκατάσταση.

νης επιφάνειας ισογείου-πρώτου-δευτέρου ορόφου, αλλά και η καρδιά της φιλοσοφίας του ατόμου που το έκτισε, δηλαδή το οικόσημο με το ρητό του. Κατά δεύτερο, οι κρυμμένες στα γείσα και στο μπαλκόνι πηγές φωτισμού τονίζουν με αισθητικό τρόπο τις ωραιότερες αρχιτεκτονικές και διακοσμητικές ιδιαιτερότητες του αρχοντικού και προσδίδουν πλαστικότητα και ανάγλυφο χαρακτήρα χάρη στη γωνία από την οποία θα πέφτει το φως.

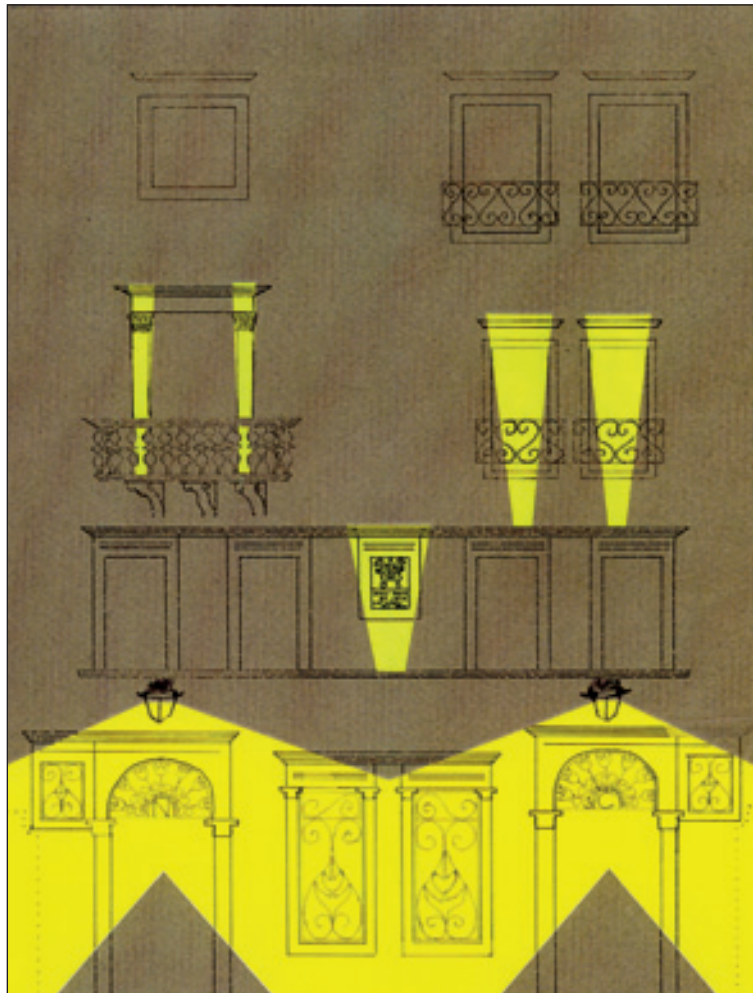
Καλαισθησία, συμμετρία, ισορροπία και ανάλαφρο κατασκευής είναι τα διακριτικά της πρόσοψης του αρχοντικού του Νικολάου Κλάδου. Η απόλυτη συμμετρία του ισογείου και του πρώτου ορόφου –και διακοσμητικά στον τρόπο σμίλευσης, και μαθηματικά στον αριθμό ανοιγμάτων, και γεωμετρικά στις αποστάσεις μεταξύ των αρχιτεκτονικών μελών– διαταράσσεται μόνο από το ύψος της δεξιάς, δυτικής πόρτας, που είναι λίγο ψηλότερη από την αριστερή, ανατολική. Υπάρχει μια συλλογιστική στους συνδυασμούς της κατασκευής του ισογείου του αρχοντικού (εικ. 7): δύο ανοίγματα αριστερά-ανατολικά-παρελθόν (η ανατολή είναι το παρελθόν σε σχέση με την τροχιά του ήλιου στο χώρο και στο χρόνο, το ίδιο και η αριστερή πλευρά σε σχέση με τη φορά ανάγνωσης

να προεξέχουν των πλαισίων ώστε να μην κρύβονται λόγω του ύψους του κτιρίου και της στενότητας του δρόμου. Ο προτεινόμενος φωτισμός (εικ. 8) ακολουθεί ένα διπλό σκεπτικό. Κατά πρώτο, σέβεται τη συμμετρία που διακρίνει γενικότερα την αναγεννησιακή αρχιτεκτονική, και ειδικότερα το συγκεκριμένο αρχοντικό. Συμμετρία των πηγών φωτός από όροφο σε όροφο (2-1-4, που θα μπορούσε να μετρηθεί και 2-1-2, γιατί τα δύο ζευγάρια φωτισμού στον δεύτερο όροφο μπορούν να θεωρηθούν ως μια κοινή πηγή φωτός το κάθε ζευγάρι) και συμμετρία των πηγών του φωτός της αριστερής πλευράς ως προς τη δεξιά. Στον πρώτο όροφο, η μοναδική πηγή φωτός βρίσκεται στο κέντρο, το οποίο είναι συγχρόνως το κέντρο της φωταγωγημέ-

σης κειμένου ή αναγνώρισης οπτικού πεδίου, τα οποία γίνονται, τουλάχιστον στη Δύση, από τα αριστερά προς τα δεξιά). Σύγκλιση σε δύο ανοίγματα χαμηλότερα στο κέντρο-μπροστά-παρόν, τα οποία όμως αποτελούν αδιέξοδο αφού δεν μπορεί κάποιος να μπει ή να βγει από εκεί (δεν είναι πόρτες, αλλά δύο στενόμακρα παράθυρα. Η πόρτα είναι το ενεργητικό-διέξοδο-πρωταγωνιστής, το παράθυρο, το παθητικό-αδιέξοδο-θεατής. Ωστόσο αυτά τα δύο στενόμακρα παράθυρα, ευρισκόμενα στο ισόγειο και έχοντας μέγεθος που επιτρέπει δρασκέλιση από ανθρώπινο σώμα, αφήνουν μια λύση για το αδιέξοδο παρόν). Δύο ανοίγματα δεξιά-δυτικά-μέλλον. Κοινή στήριξη με κιονόκρανα, κοινή κάλυψη με γείσα, κοινά επιστύλια με γράμμωση,

απλή γράμμωση για ανατολή-παρελθόν-δύση-μέλλον, διπλή γράμμωση για το απτό παρόν.

Για το εάν αυτή η συλλογιστική αποτελούσε όντως συνειδητό τμήμα των προθέσεων του αρχιτέκτονα ή του αρχικού ιδιοκτήτη, μπορούν να διατυπωθούν επιφυλάξεις. Αν κρίνω όμως από τους συμβολισμούς του θυρεού, ο οποίος επιπλέον είναι ομιλών, από την ύπαρξη ιδιογράμματος ελεύθερα εμπνευσμένου από μεσαιωνικές συντομογραφίες ώστε να προβληθούν μία κοινωνική διάκριση και ένα κοινωνικό πρόνομιο, από τη φιλοσοφία του ρητού το οποίο αποτελεί εγκώμιο της μεγαλοψυχίας, και από την ακροστιχίδα η οποία αποκαλύπτει τα αρχικά του Νικολάου Κλάδου, τότε οι συμβολισμοί που αναγνωρίζω στην αρχιτεκτονική του ισογείου δεν πρέπει να βρίσκονται μακριά από τη συλλογιστική των κατασκευαστών του αρχοντικού. Ακόμη όμως και δική μου επινόηση να αποτελούν, αυτό αποδεικνύει την αξία της αρχιτεκτονικής αντίληψης του εν λόγω κτίσματος, το οποίο λειτουργεί ως έργο τέχνης. Και η μεγαλοσύνη της Τέχνης είναι όχι το τι ήθελε να πει κάποια στιγμή ο δημιουργός, αλλά το πώς κάθε στιγμή νιώθει ένας άνθρωπος μπροστά σε ένα έργο που του προκαλεί συναισθήματα. Όχι το ποιες εσωτερικές παρορμή-

8. Προτεινόμενο σχέδιο φωτισμού πρόσοψης του αρχοντικού.

σεις δημιουργίας ώθησαν αρχικά έναν άνθρωπο στο έργο του, αλλά το σε ποιους διαφορετικούς κόσμους προσέλασης ωθούν στη συνέχεια οι ευαισθησίες του δεύτερου, τρίτου, νιοστού ανθρώπου που έρχεται σε επαφή με το έργο. Ακόμη και όταν, και κυρίως όταν, ο δημιουργός δεν επιδίωκε σύνθετους συμβολισμούς. Αυτή η υπέρβαση μπορεί να γίνει με την προϋπόθεση να μην καλλιεργείται η τάση της ανεύθυνης μοιρολατρικής αποδοχής του πεπρωμένου, επινοώντας υπερκόσμιες θεϊκές βουλές ή πλεκτάνες τρομακτικών συνωμοσιών, ώστε να κρατάει ο άνθρωπος χαμηλά το κεφάλι και φτωχό το πνεύμα του, αλλά η παιδεία της υπεύθυνης κριτικής αντιμετώπισης της πραγματικότητας, εξαρτώμενης από την ελεύθερη θέληση και τη φανερή

κοινωνική δράση του εγκόσμιου ανθρώπου, ώστε να κρατάει ψηλά το κεφάλι και πλούσιο το πνεύμα του.

Όχι μόνο *nulli parvus est census cui magnus est animus*, όχι μόνο κανείς δεν είναι φτωχός όταν έχει πλούσια καρδιά, μα και κανέναν δεν θαμπώνει το φως όταν κοιτάει ψηλά!

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

* Οι φωτογραφίες είναι του συγγραφέα.

¹ Η έρευνα για την αναστήλωση του αρχοντικού γενικότερα και για την ταύτιση του οικοσήμου ειδικότερα πραγματοποιήθηκε από τον Απρίλιο του 1998 έως τον Οκτώβριο του 1999 και βασίστηκε σε μαρτυρίες και στοιχεία που συλλέχθηκαν σε 32 βιβλιοθήκες και αρχεία σε 13 πόλεις τεσσάρων διαφορετικών κρατών: Βενετία (Biblioteca nazionale Marciana, Archivio di Stato di Venezia, Istituto Ellenico di studi bizantini e post-bizantini), Παρίσι (Bibliothèque nationale de France: manuscrits, cartes et plans / Université de Paris-Sorbonne Paris IV: Institut d'études latines / Istituto Italiano di Cultura / Bureau d'études héraldiques / Bibliothèque Forney / Service Historique de la Marine), Χανιά (Εφορεία Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων, Γραφείο Προγραμματικής Σύμβασης Παλαιάς Πόλης, Δημοτική Βιβλιοθήκη Χανίων, Ιστορικό Αρχείο Κρήτης), Βρυξέλλες (Commission Européenne: Archives de la Direction Générale X/C), Αμβέρσα (Μουσείο Sterckshof), Ζάκυνθος (Δημόσια Βιβλιοθήκη Ζακύνθου, Μουσείο – Αρχείο Διονυσίου Σολωμού και επιφανών Ζακυνθίων), Κέρκυρα (ΓΑΚ – αρχεία Νο-

μού Κέρκυρας, Αναγνωστική Εταιρία Κέρκυρας), Κύθηρα (ΓΑΚ – αρχείο Κυθήρων, Μουσείο Κυθήρων), Ρέθυμνο (Πανεπιστήμιο Κρήτης: βιβλιοθήκη – κλειστές συλλογές), Αθήνα (Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Εραλδική και Γενεαλογική Εταιρεία Ελλάδος, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος), Γένοβα (Archivio Storico), Μάσσα Τοσκάνης (Archivio di Stato di Massa), Πάντοβα (Palazzo del Bo: Archivio Antico dell'Università di Padova, Archivio Curia Vescovile, Biblioteca Civica di Padova). Σε όλες τις βιβλιοθήκες και τα αρχεία, η έρευνα πραγματοποιήθηκε επιτόπου, σε ορισμένες μάλιστα περιπτώσεις, όπως στη Βενετία, στην Πάντοβα, στα Χανιά και στην Αθήνα χρειάστηκαν αλληπάλληλες μεταβάσεις, ανάλογα με την εξέλιξη και τις νέες πληροφορίες που προσδίδανε μεταγενέστερα στοιχεία, συμπληρώνοντας ή ανατρέποντας τα προηγούμενα. Στην πολύπλοκη και αδιάλειπτη δεκαεννέαμηνη προσπάθειά μου να συγκροτήσω σε ενιαία μορφή ανέκδοτα ντοκουμέντα και στοιχεία πολλών πηγών, ανάμεσα στα δεκάδες άτομα με τα οποία ήρθα σε επαφή στο πλαίσιο της έρευνάς μου, πέντε άτομα έδειξαν ενδιαφέρον που ξεπέρασε τις προσδοκίες μου: ο καθηγητής Giorgio Ronconi του Πανεπιστημίου της Πάντοβα και η κυρία Emilia Veronese, υπεύθυνη του Archivio Antico του ίδιου Πανεπιστημίου, η κυρία Raffaella Ponte, υπεύθυνη του Archivio Storico της Γένοβας, ο κύριος Δημήτρης Μαυριδερός της Εραλδικής και Γενεαλογικής Εταιρείας στην Αθήνα και η κυρία Ελένη Κωβαίου, υπεύθυνη των Κλειστών Συλλογών της Βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου Κρήτης στο Ρέθυμνο. Η ευγένεια με την οποία μου εξασφάλισαν την πρόσβαση σε πολύτιμα αρχεία της δικαιοδοσίας τους, αλλά κυρίως η κατάρτισή τους και η πολύ μεγάλη προθυμία που διέκρινε τη συμπεριφορά τους, επιτάχυναν την κατάληξη της παρούσας μελέτης. Το σημερινό άρθρο αποτελεί μια πολύ συνοπτική περίληψη αυτής της πολυσέλιδης μελέτης, της οποίας αντίγραφο είχαν κατατεθεί από τον Νοέμβριο του 1999 στην Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Χανίων, στο Γραφείο Προγραμματικής Σύμβασης Παλαιάς Πόλης Χανίων και σε διάφορες βιβλιοθήκες.

² Giuseppe Gerola, *Monumenti Veneti nell'isola di Creta*, Venezia 1905-1940, τόμ. 3, σ. 228, τόμ. 4, σ. 228, 229, 296.

³ Alessandro Capellari, *Il Campidoglio Veneto*, χφ. του α΄ μισού του 18ου αι., Biblioteca Nazionale Marciana, Venezia: Casimiro Freschot, *Li pregi della Nobiltà Veneta*, Venezia 1682: Pietro Rossetti, *Le Arme o vero Insegne di Tutti li Nobili della Città die Venetia*, Venezia 1691: Vincenzo Coronelli, *Arme, Blasoni o Insegne Gentilitie delle Famiglie Patritie esistenti nella Serenissima Repubblica di Venetia*, Venezia 1685: Eugenio Morando di Custoza, *Libro d'Arme di Venezia*, Verona 1979: του ίδιου, *Blasonario Veneto*, Verona 1985: Vittorio Spreti, *Enciclopedia storico-nobiliare italiana*, Milano 1928-1935.

⁴ Αγαμέμνων Τσελίκας, παλαιογράφος του Μορφωτικού Ιδρύματος της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος: Ιωάννης Τυπάλδος-Λασκαράτος, ειδικός στην εραλδική και αντιπρόεδρος της Εραλδικής και Γενεαλογικής Εταιρείας Ελλάδος: Thierry Paquin, ανθρωπολόγος και εραλδιστής του Bureau d'Etudes Héraldiques στο Παρίσι: Maria Francesca Tiepolo, του Archivio di Stato di Venezia, με ειδικότητα στην ενετική παρουσία στην Ελλάδα: Piero Falchetta, υπεύθυνος του χαρτογραφικού υλικού της Biblioteca Marciana: Suzy Marcon, υπεύθυνη χειρογράφων και ειδική στην εραλδική της Biblioteca Marciana.

⁵ Antonio Trivan, *Περί διαφόρων γεγονότων εκτυλιχθέντων εν Βασιλείω Κρήτης από του έτους 1182*, δακτυλογραφημένο κείμενο στη Δημοτική Βιβλιοθήκη Χανίων, μτφρ. Γεωργίου Πορτάλη, Χανιά 1930, σ. 19.

⁶ Michail-Dimitri Sturdza, *Grandes familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople*, Paris 1983, σ. 71.

⁷ Luigi-Ignazio Grotto dell'Ero, *Stemmi ed iscrizioni dell'Università di Padova*, χφ. στην Biblioteca Civica di Padova, 1841, τόμ. 2, f. 114 recto.

⁸ Το ultramarina κακώς μεταφράζεται από πολλούς «υπερπόντιος». Τους προερχόμενους από την Ισπανία, Αγγλία ή Σκωτία τούς αποκαλούσαν σύμφωνα με τη χώρα προέλευσής τους. Το χαρακτηρισμό «ultramarina» τον

χρησιμοποιούσαν μόνο για όσους προέρχονταν πέρα από μια συγκεκριμένη θάλασσα, την Αδριατική.

⁹ Luigi-Ignazio Grotto dell'Ero, *Cenni ed iscrizioni della Università di Padova*, Padova 1841, τόμ. 2, σ. 10.

¹⁰ *Nottorela de Dottorati 1609-1613*, χφ. στο Archivio Curia Vescovile di Padova, busta 5, tomo 63, f. 196r.

¹¹ Περίπτωση οικογενειών Ρεμπούλιου, Ροδέου, Τζελεμά: *Χειρόγραφος κώδικας 54*, 18ος αιώνας, Αρχεία Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας Ελλάδος, αρ. 13 και 16. *Χειρόγραφος κώδικας 17*, 18ος-19ος αιώνας, Αρχεία Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας Ελλάδος, f. 4v.

¹² Στην εραλδική ομιλών (parlant) ή φανερός αποκαλείται ο θυρεός, του οποίου η κεντρική παράσταση αποκαλύπτει το όνομα της οικογένειας. Για παράδειγμα, ο θυρεός της μεγάλης ζακυνθινής οικογένειας Σολωμού φέρει ως κεντρική παράσταση ένα σολωμό.

¹³ Όπως «Νικόλαος Κλάδος από την Κρήτη», Γ.Σ. Πλουμίδης, *Αι πράξεις εγγραφής των Ελλήνων σπουδαστών της Παδοῦς* (μέρος Α, Artisti. Συμπλήρωμα: έτη 1674-1701), Βενετία 1971, σ. 192.

¹⁴ Στο ίδιο.

¹⁵ Δημήτρα Σπίθα-Πιμπλή, *Τα ληξιαρχικά βιβλία γεννήσεων, βαπτίσεων και γάμων των Βενετών ευγενών του διαμερισματος Χανίων (1519-1640)*, Χανιά 1998, σ. 106-107, 196-197, 200-203.

¹⁶ René Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*, Roma 1976, σ. 440.

¹⁷ Adriano Cappelli, *Dizionario di abbreviature latine ed italiane*, Milano 1990, σ. 200.

¹⁸ *A.U.L. 1612-1619*, χειρόγραφο στο Archivio Antico dell'Università di Padova, busta 16, f. 11r.

¹⁹ Giovanni Saggioli, *Padova nella storia delle sue strade*, Padova 1972, σ. 2.

²⁰ Σπίθα-Πιμπλή, *ό.π.*, σ. 216-217.

²¹ Gerola, *ό.π.*, τόμ. 3, σ. 232.

²² Στην πολυσέλιδη μελέτη που κατατέθηκε, μεταξύ άλλων, και στην Εφορεία Αρχαιοτήτων, στη δικαιοδοσία της οποία βρίσκεται το συγκεκριμένο αρχοντικό, αναπτύσσονται με λεπτομέρειες τα επιχειρήματα για τον τρόπο αναστήλωσης ανά όροφο του αρχοντικού, μαζί με συγκριτικό φωτογραφικό υλικό κτισμάτων ενετικής αρχιτεκτονικής.

The “Loggia” in Canea: Historical, Architectural and Heraldic Signs of the Time

Patrice Foutakis

The only Venetian mansion house at the historical centre of the city of Canea, which still preserves its main architecture, its coat of arms and its Latin motto, stands at 37-43 Zampeliou street. This article is an abstract of a longer study on the identification of this coat of arms and on the restoration to be done for this monument, since a brief account based on unpublished evidence from archives about historical, architectural and heraldic interest of this mansion house is rather important for a wider public. Furthermore, epigraphic information and data for deciphering a strange symbol are given for scholars. The façade of this Venetian mansion house is still standing up, in spite of human lack of interest. The Ministry of Culture, owner of the building to be restored one day, hopefully before it collapses, rents out this place to a tavern owner who is using this monument as a tavern!